

KOŚCIUSZKO W HARCERSTWIE

pod redakcją
Mieczysława Rokosza
i Janusza Wojtyczy

**KOŚCIUSZKO
W HARCERSTWIE**

INAUGURACJA KONFERENCJI: KOŚCIUSZKO W HARCERSTWIE

Za stołem prezydyjnym hm. dr hab. Janusz Wojtycza, przemawia phm. Mieczysław Rokosz – prezes Komitetu Kopca Kościuszki. Na ścianie podobizna chorągwi Pierwszej Krakowskiej Drużyny Harcerzy im. Tadeusza Kościuszki założonej w 1911 roku

KOŚCIUSZKO W HARCERSTWIE

Praca zbiorowa

POD REDAKCJĄ
MIECZYŚŁAWA ROKOSZA I JANUSZA WOJTYCZY

Komitet Kopca Kościuszki
Kraków 2023

© Copyright by Komitet Kopca Kościuszki & individual authors, 2023

Recenzent: prof. dr hab. Adam Massalski

Opracowanie redakcyjne: Piotr Łozowski

Projekt okładki: Paweł Sepielak

ISBN 978-83-8138-037-9 (druk)

ISBN 978-83-8368-015-6 (PDF)

<https://doi.org/10.12797/9788383680156>

Na okładce: Obóz 1 Lwowskiej Drużyny Skautowej
w Żydatyczach (1917 r.) oraz krzyż harcerski

Zdjęcia zamieszczone w publikacji pochodzą ze zbiorów autorów.

WYDAWNICTWO KSIĘGARNIA AKADEMICKA

ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków

tel.: 12 421-13-87; 12 431-27-43

e-mail: publishing@akademicka.pl

<https://akademicka.pl>

Spis treści

Kościuszko w harcerstwie. Wprowadzenie.....	7
JANUSZ WOJTYCZA, Tadeusz Kościuszko jako patron drużyn skautowych w Galicji w latach 1910–1918.....	11
LESŁAW DALL, 1 Lwowska Drużyna Harcerska im. Tadeusza Kościuszki.....	23
LESŁAW DALL, Czesław Jan Pieniążkiewicz (1881–1945), pierwszy drużynowy 1 Lwowskiej Drużyny Skautowej im. Tadeusza Kościuszki.....	41
BARTOSZ RZOŃCA, Początki 1 Krakowskiej Drużyny Harcerzy im. Tadeusza Kościuszki i jej sztandar.....	51
MICHAŁ KACPRZAK, 2 Płocka Drużyna Harcerska im. Tadeusza Kościuszki w latach 1915–1921 i zarys jej dalszych dziejów.....	65
MARIAN MISZCZUK, Udział drużyn harcerskich w uroczystościach kościuszkowskich, Moskwa 1917, Warszawa 1919.....	85
JANUSZ WOJTYCZA, Tadeusz Kościuszko jak patron drużyn harcerzy Krakowskiej Chorągwi Męskiej/Harcerzy w latach 1920–1939.....	117
EUGENIUSZ LOSKA, Drużyny harcerskie im. Tadeusza Kościuszki na Górnym Śląsku 1920–1939.....	125
MARTA SZYMAŃSKA, Tadeusz Kościuszko w drużynach harcerek.....	157
DARIUSZ SZCZECINA, Tadeusz Kościuszko patronem pomorskich harcerzy.....	161
KRZYSZTOF WOJTYCZA, Kościuszko – bohater Chorągwi Krakowskiej ZHP.....	167
KRZYSZTOF WOJTYCZA, Podgórskie szczepy im. Tadeusza Kościuszki.....	181
ANDRZEJ GACZOREK, 5 Krakowska Drużyna Harcerska i Szczep „Dzieci Pioruna” im. Tadeusza Kościuszki.....	193
PAWEŁ BEZAK, Sztandary kościuszkowskich środowisk harcerskich w zbiorach Muzeum Harcerstwa w Warszawie.....	205
LESŁAW DALL, Sztandar harcerski 2 Męskiej Drużyny Harcerskiej im. Tadeusza Kościuszki w Płocku.....	217
JACEK J. NAWROCKI, Harcerskie odznaki i medale kościuszkowskie.....	223
TADEUSZ PERZANOWSKI, Postać Tadeusza Kościuszki – aspekty pracy metodycznej z bohaterem jako wzorcem osobowym w drużynach harcerskich.....	241
Noty o autorach.....	261
Indeks nazwisk.....	265

Kościuszko w harcerstwie

Wprowadzenie

W imieniu Komitetu Kopca Kościuszki, jako gospodarz miejsca, i w imieniu Komisji Historycznej przy Komendzie Chorągwi Krakowskiej ZHP im. Tadeusza Kościuszki witam wszystkich przybyłych na tę w gruncie rzeczy harcerską konferencję pod Kopcem Kościuszki. Witam przede wszystkim referentów z Warszawy, Płocka, Wrocławia, Katowic, Zakopanego – jest też referat z Gdańska – i tych, którzy mieli najbliżej – bo z Krakowa. Witam naszych braci z ZHR. Witam wszystkich bardzo serdecznie.

Witam pod tą symboliczną mogiłą wzniesioną jako pomnik dla generała Kościuszki, „pomnik prosty a trwały”, „z ojczyściej ziemi i głazu krajowego”, pomnik, który „jest prawdziwie narodową własnością, bo każdą bryłkę ziemi na tę mogiłę dłoń polska zaniósł”¹.

Pomnik ten – przypomnijmy – zaczęto wznosić 16 października 1820 r., a budowano go ofiarą pieniężną i wysiłkiem rąk Polaków ze wszystkich zaborów przez kolejne trzy lata, ale już od założenia jego podstawy zaistniał on w świadomości narodu.

Jesteśmy więc w trakcie trzyletniego jubileuszu 200-lecia Kopca Kościuszki i 200-lecia Komitetu, który nadzorował jego budowę i cały czas sprawuje opiekę konserwatorską nad tą cenną narodową pamiątką.

W te obchody 200-lecia Kopca Kościuszki i Komitetu, nad którymi swój wysoki patronat honorowy sprawuje Prezydent Rzeczypospolitej Andrzej Duda, wpisuje się nasza konferencja.

¹ Cytaty z *Postanowienia Senatu Rządzącego Wolnego Miasta Krakowa o wzniesieniu Mogiły za Pomnik* i z aktu *Senatu Rządzącego Wolnego Miasta Krakowa o ustanowieniu Komitetu zarządzającego budową Pomnika* – zob. *Pamiętnik budowy Pomnika Tadeusza Kościuszki przez Komitet zarządzający tą budową*, Kraków 1825–1826. Dowody V i VIII na stronach bez paginacji.

Kopiec Kościuszki jest obok Wawelu pełną symbolicznych znaczeń subdominantą w krajobrazie kulturowym starej stolicy, jest zabytkiem przeszłości uznanym za Pomnik Historii, jest ważnym miejscem w tej naszej polskiej „serdecznej” geografii, ale też jest ważnym i znanym punktem na globie jako „znak niepodległości i solidarności narodów w imię dobra ludzkości”².

Spotykamy się więc w wyjątkowym miejscu i w wyjątkowym dniu – w rocznicowym dniu zgonu nieśmiertelnego Kościuszki. Dziś rano złożyliśmy hołd ceniom Bohatera u jego grobu w krypcie św. Leonarda w katedrze wawelskiej. I wierzymy, że jego duch jest tu z nami. Skoro harcerstwo to skauting + niepodległość, to nie mogło i nie może nie być w harcerstwie ducha Kościuszki.

Walczył o wolność i niepodległość w Ameryce. Walczył z Moskalami w obrobie Konstytucji 3 Maja. Jako Naczelnik Insurekcji był ostatnim obrońcą niepodległości Rzeczypospolitej i z wiarą w „nieśmiertelność Polski” wytyczył bojowy szlak polskich dziejów do niepodległości. Jego dewizą OMNIA RELIQUIT SERVARE REMPUBLICAM i harcerstwo w swych dziejach w czasach wojen i w czasie pokoju dowiodło wierności tej Kościuszkowskiej dewizie.

Jest też Kościuszek wzorcem osobowościowym. Od najmłodszych lat kształtował swój charakter w myśl zasady, że najwyższym rodzajem władzy jest panowanie nad sobą samym: IMPERARE SIBI MAXIMUM IMPERIUM EST. Zapatrywał się w najlepsze przykłady, czytając *Żywoty sławnych mężów Grecji i Rzymu*. Synowi przyjaciela doradzał m.in., by wstawał wcześniej rano, porą zimową trochę później, i by zaczynał dzień od kilkuminutowego wzniesienia myśli do Istoty Najwyższej – czyli od modlitwy. Sam utalentowany żołnierz, inżynier wojskowy i wódz miał duszę artysty, kochał piękno, a nade wszystko bliźniego. Dokonywał rzeczy wielkich, a ujmował niebywałą skromnością. Jego trumnę – jak sobie życzył – do grobu nieśli biedacy, a spoczął wśród królów.

Konferencja nasza ma charakter historyczny, ale jej program jest bardzo fragmentaryczny i daleki od wyczerpania problemu. Nie wszystkie komisje historyczne w Polsce odpowiedziały na nasze zaproszenie. Szkoda, że nasi „Bracia Skauci” z Poznania nie przypomnieli o swych wspańiałych obchodach 100-lecia zgonu Kościuszki w 1917 r. Do zbadania jest np. problem harcerskich drużyn kościuszkowskich na litewskich, białoruskich i ukraińskich kresach dawnej Rzeczypospolitej, w środowiskach zesłańczych aż po Daleki Wschód i na uchodźstwie. Jest do zbadania zagadnienie ducha Kościuszki w działaniach bojowych harcerzy w czasie wielkiej wojny, w czasie obrony Lwowa i w wojnie polsko-rosyjskiej, a także w działaniach szaroszeregowych harcerzy w latach drugiej wojny. Warto

² Cytat z tablicy pamiątkowej u stóp Kopca.

by przypomnieć obóz „Kościuszko” w Niagara-on-the-Lake w Kanadzie na granicy ze Stanami Zjednoczonymi, w którym systemem skautowym młodzież z polskiego uchodźstwa sposobila się do walki o Polskę w latach 1917–1918 r., a miał w tym też swój udział Andrzej Małkowski. Mamy tu na razie tylko pojedyncze obrazy i świadectwa – przysłowiowe kamyki do mozaiki, którą warto by odtworzyć. Chcemy mieć nadzieję, że nasze sympozjum zachęci do dalszego drażenia tematu. Ale chodzi też o wzbudzenie ducha Kościuszki w harcerstwie dziś. Imię Kościuszki nie może być tylko dodatkiem do numeru drużyny. O tym będzie mówił harcmistrz Tadeusz Perzanowski, bo fenomen Kościuszki jest wciąż aktualny. Jest on bohaterem wciąż potrzebnym, wciąż można go na nowo odczytywać i nie da się go zamknąć w muzeum.

A teraz życzę wszystkim samych pięknych przeżyć.

Mieczysław Rokosz
15 października 2021 r.

Tadeusz Kościuszko jako patron drużyn skautowych w Galicji w latach 1910–1918

Andrzej Małkowski, jeden ze współtwórców polskiego skautingu, interesował się postacią Tadeusza Kościuszki już w czasie studiów we Lwowie¹. Napisał o nim, że jako „najlepszy uczeń Szkoły Rycerskiej J. K. Mości i Rzeczypospolitej, Tadeusz Kościuszko, wśród powstania narodowego był wskrzesicielem uczuć bohaterskich, które po rozbiciu wydały legiony”².

Jeszcze przed powstaniem pierwszych sokolich drużyn skautowych uczniowie seminarium nauczycielskiego w Zaleszczykach 14 października 1910 r. zawiązali przy tamtejszym „Sokole” Pułk Żakowski im. Naczelnika Kościuszki, który z czasem liczył 56 członków. W ciągu roku pułk odbył 33 spotkania, obejmujące program zbliżony do skautowego: wycieczki, szkolenie samarytańskie, strzelanie, oraz zakupił wyposażenie polowe. W październiku 1911 r. przekształcił się w 1 Zaleszczycką Drużynę Skautową im. T. Kościuszki złożoną z ośmiu patroli. 26 października wzięła ona udział w uroczystym wieczorze ku czci Tadeusza Kościuszki³.

22 maja 1911 r. została utworzona 1 Lwowska Drużyna Skautowa im. naczelnika Kościuszki. Wcześniej jej członkowie ćwiczyli w „Sokole-Macierzy” od 20 marca do końca czerwca tego roku. Trzech członków drużyny z drużynowym Czesławem Pieniążkiewiczem na czele odbyło podczas wakacji kilkunastodniową wyprawę skautową z Turki do Zakopanego. We wrześniu drużyna liczyła 78 członków, w tym 56 ochotników, 19 wywiadowców i trzech instruktorów. Patrole odbyły 19 wycieczek. Drużyna posiadała już pewną ilość sprzętu polowego⁴.

¹ A. Kamiński, *Andrzej Małkowski*, Warszawa 1979, s. 21.

² A. Małkowski, *O wychowanie skautowe* [Chicago 1915], [w:] A. Małkowski, O. Małkowska, *Archiwalia. Wybór tekstów*, Kraków 1988, s. 101.

³ *Przegląd Ruchu*, „Skaut”, nr 5 z 12 XII 1911 r., s. 12.

⁴ *Kronika*, „Skaut”, nr 1 z 15 X 1911 r., s. 16.

W pierwszym roczniku lwowskiego „Skauta”, pod redakcją Andrzeja Małkowskiego⁵, nazwisko Kościuszki pojawia się 20 razy⁶. Już w pierwszym numerze z 15 października 1911 r. ogłoszono konkurs na polską odznakę skautową. Nadesłano szereg propozycji. Po trzech miesiącach redakcja przyznała I nagrodę – książkę Henryka Sienkiewicza *W pustyni i w puszczy* – 4 Krakowskiej Drużynie Skautowej Bartosza Głowackiego za projekt przedstawiający herb Kościuszki – Roch. Dopiero III nagrodę zdobył ks. Kazimierz Lutosławski, późniejszy autor projektu krzyża harcerskiego. Ten jego pierwszy projekt wśród innych elementów również zawierał wizerunek krzyża *Virtuti Militari*⁷.

W numerze drugim odnotowano odbyte 15 października obchody rocznicy śmierci naczelnika. Napisano tam m.in.:

My równie pragniemy Naczelnikowi hołd złożyć. Krótkim ma być nasz głos; powtórzeniem ślubów w ręce najdostojniejsze. Szermierzami dobrej sprawy być chcemy i czynić chcemy tak, aby dobro szło za nami. Niczem dla nas trudy i cierpienia, gdy chodzi o spełnienie obowiązku, który się zaczynać musi i kończyć w szczęściu Ojczyzny. W zwycięstwo sprawy, której służymy, wierzymy i wiary naszej nic nie zachwieje. W równych szeregach nam iść, w karności i baczności to wiemy. Hasłem naszym – hasło świecące Naczelnikowi – „Tobie, Matko Ojczyzno!”⁸.

Wtórował mu Ignacy Koziелеwski w artykule *Zagadnienia moralności*:

Miłość natchnęła Kościuszkę. Przybył sam jeden do Ojczyzny. Nie miał wojska, nie miał pieniędzy. Ale miał moc większą nad armaty. Niepodległość Ojczyzny kochał nad życie i miał wiarę w dobrą sprawę. Z tymi potęgami wydał wojnę Moskwie i znalazł ludzi, broń i pieniądze. W imię Miłości Ojczyzny i w imię Wolności – dwóch potęg rządzących Polską, wydał uniwersał połaniecki i kosami krakowskiego ludu pobił zasobnych, doskonale zorganizowanych Moskali. Jakiż samolub mógłby to przypuścić? Jakiż samolub by nie rzekł: „Szalony! Głupiec! Gdzie on goni? Po co te awantury? Nie lepiej to żyć w spokoju?”. To też nie samolub dokonał tego!⁹

⁵ Z dniem 21 września 1912 r. redaktorem „Skauta” został mianowany Ignacy Koziелеwski, wcześniej zastępca Andrzeja Małkowskiego. Ostatnim numerem zredagowanym przez Małkowskiego był nr 1 (23) tomu II (1912–1913) z 15 września 1912 r. Zmieniła się też winietka „Skauta”. *Urzędowe, Od Redakcji*, „Skaut”, nr 2 z 1 X 1912 r., s. 31.

⁶ *Skaut – Skaut lwowski 1911 – Marek & Marek Popiel – HPAN*, [on-line:] <https://isba.skaut.tarnow.pl/isba/1911/index.php5> – 4 V 2021.

⁷ *Co „Skaut” przynosi. Wynik konkursu I*, „Skaut”, nr 8 z 1 II 1912 r., s. 13.

⁸ *W rocznicę Kościuszkowską*, „Skaut”, nr 2 z 1 XI 1911 r., s. 2.

⁹ I. Koziелеwski, *Zagadnienia moralności*, „Skaut”, nr 4 z 1 XII 1911 r., s. 9–10.

Kościuszkę jako wzór osobowy wskazują także autorzy innych artykułów, pisząc w jednym z nich:

(...) jak też wojsko, czy wszelka podobna instytucja, wymaga w najszlachetniejszym rozumieniu obywatelskiego ducha. Taki człowiek to żołnierz najwyższego, naprawdę szczytnego typu i obywatel tym silniejszy, że posiadał hart, siłę, dzielność i tęgi, rycerski charakter. Takimi byli nasi narodowi święci, bohaterowie styczniowego powstania, a z dawnych wymienimy tylko kilka nazwisk największych: Żółkiewski, Czarniecki, Kościuszko, Ksiązę Józef Poniatowski¹⁰.

A w innym:

Czego ode mnie Ojczyzna wymaga, na jaką drogę pracy niechybnej, przez „potrzeby” wiekowe wypróbowanej, mnie wzywa? Przeszłość Polski, jednolita wola najwyższych w narodzie – określiła tę drogę niechybnie. Myśl twórców Konstytucji ostateczna, myśl i trudy Kościuszki, Słowackiego, Traugutta, Szczepanowskiego i legionu innych – w jedno je skupiła, ścieśniła, jak promień w ognisku soczewki, jednym głębokim rwie nurtem¹¹.

W numerze kwietniowym z 1912 r. zrelacjonowano przebieg pierwszego zjazdu drużynowych i plutonowych skautowych we Lwowie w dniach 24 i 25 marca, w czasie którego z okazji rocznicy przysięgi T. Kościuszki na rynku krakowskim „odśpiewano w podniosłym stanie ducha, po krótkim, a jedynym i pięknym przemówieniu Dha Wyrzykowskiego, pieśń Legionów...”¹².

Ponadto na łamach „Skauta” znajdujemy wzmianki o działalności drużyn im. T. Kościuszki: 1 Mieleckiej pod kierunkiem Franciszka Siorka i 1 Zaleszczyckiej kierowanej przez Adolfa Skopowskiego (dwie notatki, w tym jedna obszerna dotycząca wyprawy do Czerwonogrodu, gdzie odbyło się poświęcenie sztandaru drużyny) oraz informacje, że w 1 Drużynie Skautowej w Prokocimiu, pracującej pod kierunkiem Stanisława Pigionia, szczegółowo referowano i przedyskutowano treść książki Tadeusza Korzона *Kim i czym był Kościuszko* (Warszawa 1907) i że drużynowym 1 Krakowskiej Drużyny im. T. Kościuszki został mianowany Jan Marian Dobrowolski¹³.

¹⁰ T. Si., *O duchu skautowym*, „Skaut”, nr 15 z 15 V 1912 r., s. 9.

¹¹ Podchorąży [S. Pigoń], *Patryjotyzm czynny*, „Skaut”, nr 17–19 z 15 VI–5 VII 1912 r., s. 26.

¹² *Pierwszy Zjazd Drużynowych i plutonowych Skautingu polskiego we Lwowie*, „Skaut”, nr 13 z 15 IV 1912 r., s. 11.

¹³ *Przegląd Ruchu*, „Skaut”, nr 8 z 1 II 1912 r., s. 14; *Urzędowe*, „Skaut”, nr 13 z 15 IV 1912 r., s. 15; *Przegląd Ruchu*, „Skaut”, nr 14 z 1 V 1912 r., s. 16; *Przegląd Ruchu*, „Skaut”, nr 15

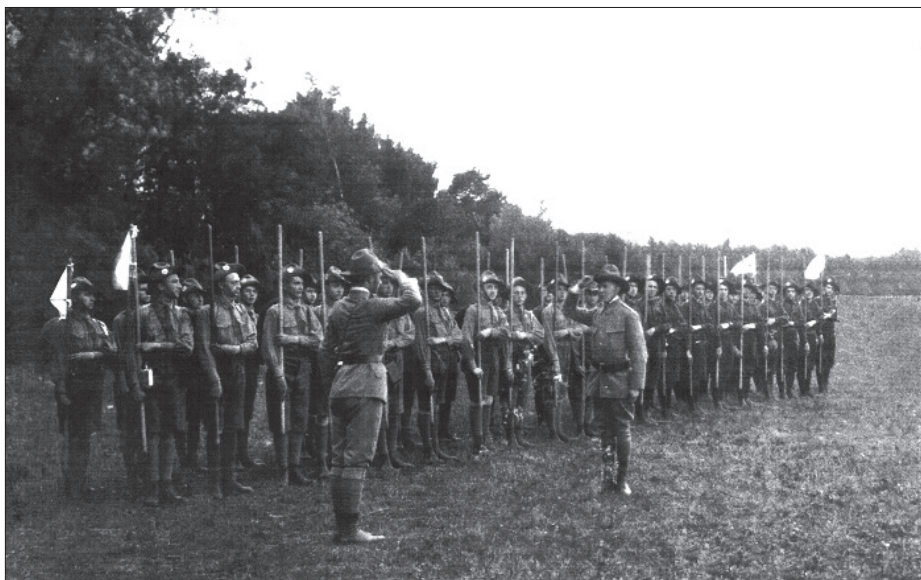
W numerze 7 z 15 grudnia 1912 r. Jan Mazur, opisując pieśni z czasów powstania styczniowego, cytując następujący tekst:

ODEZWA DO POWIATU SŁONIMSKIEGO

Niech dzisiaj przemówi do was wspomnienie Kościuszki. Szczęśliwi jesteście, że się pomiędzy wami urodził kochanek narodu.

Ożywieni wspomnieniem Jego żywota, poświęconego wyzwoleniu Ojczyzny, uzbrojeni w kosy i strzelby, podążcie za Jego cieniem przeciw wrogom, na ich zagładę, na bitwy Dubieńskie i Raławickie¹⁴.

W Krakowie zajęcia i uroczystości w terenie organizowano w bliższym lub dalszym otoczeniu Kopca Kościuszki. 3 maja 1913 r. uroczystości rocznicy Konstytucji odbyły się na Sikorniku, a w dniach 25–29 czerwca na krakowskich Błoniach obozowała reprezentacja polskiego skautingu przed wyjazdem na Wszechbrytyjski Zlot Skautowy w Birmingham. Zachowały się zdjęcia z tych wydarzeń¹⁵.

1. Raport drużyny reprezentacyjnej na zlot skautów brytyjskich w Birmingham, 29 czerwca 1913 r.

z 15 V 1912 r., s. 15; *Przegląd Ruchu. Poświęcenie sztandaru Drużyny Zaleszczyckiej*, „Skaut”, nr 20–22 z I VII–I VIII 1912 r., s. 22–23.

¹⁴ J. Mazur, *Śpiewy obozowe z r. 1863*, „Skaut”, nr 7 (29) z 15 XII 1912 r., s. 104.

¹⁵ Muzeum Krakowa, Kolekcja Harcerska, sygn. MHK 106/H, 107/H; *Wycieczka skautów polskich na trzeci zjazd skautowy angielski do Birmingham*, „Skaut”, nr 1–3 (44–46) z I IX 1913 r., s. 12.

Książka jest pokłosiem konferencji zorganizowanej z inicjatywy prezesa Komitetu Kopca Kościuszki przy współpracy Komisji Historycznej przy Komendzie Chorągwi ZHP im. Tadeusza Kościuszki w Krakowie. Naszym celem było pokazanie, jak duch Kościuszki patronował ruchowi harcerskiemu, poczynając od I Lwowskiej Drużyny im. Kościuszki założonej we Lwowie w 1913 r., przez drużyny harcerskie powstające w Galicji, pod zaborem pruskim i w Kongresówce, następnie harcerstwo w odrodzonej Rzeczypospolitej, szaroszeregowe i po 1945 r., aż po odrodzone harcerstwo po październiku 1956 r. Twórcy polskiej odmiany skautingu – harcerstwa wskazali Kościuszkę jako ideał patrioty i osobowościowy wzór do naśladowania. Za swego patrona przyjmowały go nie tylko drużyny męskie, lecz także żeńskie. Harcerstwo aktywnie włączało się w rocznicowy obchód 100-lecia śmierci Kościuszki w 1917 r. Jest tu więc mowa o drużynach, które szły pod swymi sztandarami z imieniem Kościuszki, i o tych sztandarach oraz harcerskich odznakach i medalach kościuszkowskich. „Wszystko porzucić, by służyć Rzeczypospolitej” – harcerstwo w swych dziejach w czasie wojny i pokoju dowiodło wierności tej kościuszkowskiej dewizie. Książka ta nie wyczerpuje jednak tematu, ale może być inspiracją do dalszych badań. Chodzi też o to, by również dziś budzić ducha Kościuszki w harcerstwie, by jego imię nie było tylko dodatkiem do numeru drużyny, ponieważ Kościuszką jest bohaterem wciąż potrzebnym.